

ÁDEBIY TIL HÁM INDIVIDUAL STILLIK MASHQALALARI  
(K. RAXMANOV SHÍGARMALARI MISALINDA)

Perijamal Turǵanbaeva

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti tayanish doktorantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23222081>

**Anotaciya.** Bul maqalada ádebiy til hám individual stillik mashqalaları, K.Raxmanovtıń individual stili haqqında sóz etiledi.

**Gilt sóz:** ádebiy til hám individual still, remarka, personaj tili.

ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ШУТОК  
(НА ПРИМЕРЕ ШУТОК К. РАХМАНОВА)

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются литературный язык, индивидуальные стилистические маски и индивидуальный стиль К. Рахманова.

**Ключевые слова:** Литературный стиль, голос повествователя, персонажи.

LITERARY LANGUAGE RAW INDIVIDUAL STYLISTIC JOKES  
(ON THE EXAMPLE OF K. RAXMANOV'S JOKES)

**Abstract.** In this article, the literary language, the individual stylistic masks, the individual style of K. Raxmanovtyny were discussed.

**Key word:** Literary style, narrative voice, characters.

Ádebiy til hám individual stil bir-birine qarsı qoyılatuǵın emes, óz-ara baylanıslı kategoriyalar bolıp tabıladı. Ádebiy til ulıwma xalıqlıq qatnas ushın normalaştırılǵan fonetikalıq, leksikalıq hám grammatikalıq qurallar sistemasın usınsa, individual stil jazıwshınıń usı ortaqlıq múmkinshiliklerdi tańlaw, birlestiriw hám qayta funkciyalastırıw usılın bildiredi. Demek, dramaturgtıń ózgesheligi til normasını biykarlawdan emes, al norma sheńberindegi maqsetli tańlawdan, ayırım jaǵdaylarda bolsa obrazlıq yaqı kommunikativlik zárúrlik sebepli normadan motivlengen awısıwdan kórinedi.

Individual stil túsiniǵın tek kóbirek qollanılgan sózler yamasa kórkemlew quralları menen sheklew ilimiy jaqtan jetkiliksiz. Idiosstil avtor shıǵarmalarında turaqlı qaytalanatuǵın tematikalıq, leksika-semantikalıq, frazeologiyalıq, grammatikalıq, pragmatikalıq hám kompoziciyalıq tańlawlardıń sistemasın qamtıydı. Bir metafora yamasa bir dialektizm óz aldına avtorlıq stil belgisi bola almaydı. Ol birneshe shıǵarmada belgili funkciyada qaytalanıp, janr, personaj hám konflikt menen baylanısqaǵana idiosstillik kórsetkish sıpatında dálillenedi.

Dramaturg idiosstiline anıqlawdıń birinshi shártı – avtor tili menen personaj tilin ajratıw.

Personajdıń qopalı, dialektlik yamasa grammatikalıq jaqtan tolıq emes replikasını tikkeley dramaturgtıń óz sóylew ádeti dep qabıllawǵa bolmaydı. Bunday birlik qaharmannıń jasın, bilimin, sociallıq ortalıǵın yamasa emocional halatın kórsetiw ushın qollanıluwı múmkin. Avtorlıq stil ayırım qaharmannıń sózinen emes, túrli personajlar dawısın qanday differencialawı hám olardı ulıwma konfliktlik dúziliske qalay qosıwınan izertlenedi.

K. Raxmanov dramaturgiyasın izertlewde ádebiy norma úsh deńgeyde qaraladı: birinshisi – jazba qaraqalpaq ádebiy tiliniń kodifikaciyalanǵan qaǵıydaları; ekinshisi – awızeki sóylewge

tán, biraq kommunikativlik jaqtan ulıwma túsiniqli variantlar; úshinshisi – belgili personaj yamasa ortalıqtı individuallastıratuǵın sheklengen birlikler. Bul deńgeylerdi aralastırıw dialektizmdi qáte dep, al texnikalıq imla qátesin kórkem usıl dep bahalawǵa alıp keliwi múmkin. Sonlıqtan hár bir awısıw kontekst, basılıw hám personaj funkciyası menen tekseriledi.

Norma dinamikalıq tábiyatqa iye: ádebiy til tariyxıy rawajlanıw barısında awızeki sóylewden, dialektlerden hám basqa tillerden birlikler qabıllaydı. Kórkem tekst usı ózgeristiń aktiv maydanı bolıp, jazıwshı norma menen real sóylew arasındadıǵı qatnastı sezgirlik penen sáwlelendiredi. K. Raxmanov pyesalarında kúndelikli qaratpalar, qısqa juwaplar, sóz tártibiniń situativ ózgerisi hám frazeologiyalıq birlikler ádebiy tildi buzıw ushın emes, sahnalıq sóylewdi tábiyilestiriw ushın qollanıladı.

Dramalıq tekste ádebiy normaǵa qoyılatuǵın talap proza menen birdey emes. Replika aktyor tárepinen aytılwı, tamashagóy tárepinen bir ret esitiliwi hám sol waqıtta háreketke tásir etiwı kerek. Sonlıqtan dramaturg sintaktikalıq qısqalıqtı, intonaciyalıq anıqlıqtı hám tez qabıllanatuǵın leksikanı tańlaydı. Bul sahnalıq ekonomiya K. Raxmanov stiliniń qısqa replika, soraw–juwap almasuwı hám máni kontekstten tolıǵatuǵın tolıq emes gáplerinde anıq kórinedi.

K. Raxmanovtıń individual stilin janrlar aralıq salıstırıw arqalı ǵana tolıq ashıw múmkin. «Jaralı júrekler» tragediyasında emocional salmaq, únsizlik hám moral bahalaw basım bolsa, «Ínıqtıń muhabbatı» menen «Abıyǵa-babıy» komediyalarında túsinebushilik, qayta soraw hám sózlik sáykes emeslik komizm jaratadı. «Izban» tariyxıy dramasında dáwirlik hám sociallıq poziciya, «Yar diydarı»nda bolsa lirikalıq hám muzikalıq qatlam kúsheydi. Janrlıq ayırmaǵa qaramastan saqlanǵan belgiler idiostildiń ózeǵin quraydı.

Dramaturgtıń turaqlı belgileriniń biri – personajdı uzaq avtorlıq súwretlew menen emes, al birinshi replikalardan-aq sóylew háreketi arqalı tanıtıw. «Ínıqtıń muhabbatı»nıń basında Ğarribaydıń «Uyalaman...» degen qısqa qarsılıǵına Qudıyarlıń onı qástten ápiwayılastırıp juwap beriwı eki minezdi birden ashadı. Birinshi personaj tartınshaqlıq hám ishki qarsılıqtı bildirse, ekinshisi kommunikativlik basımlıq penen háreket etedi. Bul usıl Raxmanov dramaturgiyasında xarakterdi «aytıp beriw» emes, «sóyletip kórsetiw» prinsipiniń basımlıǵın dálilleydi.

Komediyalıq idiostildiń baslı mexanizmlerinen biri – sózdi hár qıylı túsiniw. «Abıyǵa-babıy»da Ayatan menen Shámenniń tanısıwında adam atlarınıń dawıslıq uqsaslıǵı qayta sorawlar hám qáte interpretaciyaǵa alıp keledi. Komizm ayırıqsha «kúlki sózinen» emes, bir replikanıń keyingi replika tárepinen nadurıs semantikalastırılıwınan tuwadı. Raxmanovtıń bul usılı qaraqalpaq awızeki yumorına tán tez reakciya, sóz oyını hám qatnasıwshılardıń sociallıq jaqınlıǵın birlestiredi.

Sóylewdegi túsinebushilik dramaturg ushın tek kúlki qurallı emes, personajlar arasındadıǵı bilim, jas yamasa status ayırmasın kórsetiwshi pragmatikalıq indikator. Bir personaj ushın anıq bolǵan birlik ekinshisi ushın basqa assotsiaciya tuwdırǵanda, dialogta kommunikativlik úzilis payda boladı. Avtor bul úzilisti qayta soraw, sózdi bóleklep aytıw, sinonim menen túsindiriw yamasa ashıwlı reakciya arqalı rawajlandıradı. Sol sebepli komediyalıq dialogtı tallawda tek leksikalıq máni emes, qatnasıwshılardıń bilim fondı da esapqa alınadı.

Raxmanov pyesalarında xalıqlıq sóylew elementleri dekorativ «milliy reń» emes, obraz hám hárekettiń funkcionallıq bólegi. Qaratpa sózler, qarǵıs-alǵıs formaları, turmıslıq salıstırıwlar hám frazeologizmler personajlar arasındaqı jaqınlıq, úlken-kishilik yamasa narazılıqtı anıqlaydı.

Qaraqalpaq frazeologiyasınıń obrazlılıǵı tayar mádeniy scenariydi qısqa formada jetkeriwge múmkinshilik beredi. Biraq hár bir xalıqlıq birlikti idiosstil dep atawǵa bolmaydı; avtorlıq ózgeshelik onıń qaysı jaǵdayda, kimniń tilinde hám qanday transformaciya qollanılǵanınan kórinedi.

Individual stil xalıq tilin ózgertpey kóshiriw emes. Dramaturg awızeki materialdı tańlaydı, qısqartadı, kompoziciyalıq orıńǵa jaylastıradı hám sahnalıq maqsetke baǵındıradı. Real sóylesiwdegi artıqsha qaytalawlar menen tema awısıwları pyesada tek xarakter yamasa konfliktke xızmet etse saqlanadı. Demek, «tábiyiylik» stenogrammalıq dálme-dállik emes, oqıwshı yamasa tamashagóyde real qatnas tásirin tuwdıratuǵın kórkem konstrukciya. Raxmanovtıń sheberligi usı konstrukciyanıń jasalma sezilmeýtuǵın dárejesinde bahalanadı.

Dramaturg idiostilinde sinonimlik tańlaw personajdıń bahalaw poziciyasın ashadı. Bir adamdı atı, tuwısqanlıq ataması, kásibi yamasa emocional laqap penen ataw replikada hár qıylı qatnas jaratadı. «Aǵa», «apa», «balam», «qaraǵım» sıyaqlı birlikler tek adresattı belgilemey, mehir, húrmet, ótinish yaki jasırın mısquıllaw máńisin aladı. K. Raxmanov bir personajdıń qaratpa formasın waqıya rawajına qaray ózgertip, qatnastıń jaqınlasıwın yamasa keskinlesiwın leksikalıq deńgeyde kórsetedi.

Antonimlik hám kontrast Raxmanov dramalarında konflikt shólkemlestiriwshı prinsip sıpatında qollanıladı. Jaqsılıq–jamanlıq sıyaqlı abstrakt qarsılıqlar menen birge, personajlar sóylewinde «bar–joq», «aldın–keyin», «ózimiz–jat» túrindegi situativ oppoziciyalar da ushırasadı.

Bunday qarsılıq bir replika ishinde yamasa birneshe kórinis aralıǵında rawajlanıwı múmkin. Individual stil antonimler sanı menen emes, olardıń dramatikalıq tańlaw, moral bahalaw hám personajlar sistemasın qurıwdaqı turaqlı funkciyası menen belgilenedi.

Metaforalıq birlikler de janrǵa qaray ózgeredi. Tragediyada júrek, jaralıw, jol, qarańǵılıq sıyaqlı obrazlar emocional hám moral mazmun berse, komediyada konkret turmıslıq predmetke súyengen uqsatıwlar personajdıń ápiwayı, biraq ótkir bahasın jetkeredi. Metaforanı avtor idiostiline kirgiziw ushın onıń bir retlik obrazlılıǵı emes, shıǵarmalar arasındaqı semantikalıq modeliniń turaqlılıǵı tekseriliwi kerek. Bul qaǵıyda subyektiv «áдеми sózlerdi» dizip shıǵıwdan saqlaydı.

«Toǵız tońqıldaq, bir shıńkildek» muzikalı komediyasında folklorlıq bayanlaw menen sahnalıq kommunikaciya birlesedi. Shıńkildektiń tamashagóyge qaratılǵan baslanǵısh monologı shıǵarmanıń shártli ertekilik dúnyasın ashıq belgileydi. Bul avtorlıq usıl oqıwshı yamasa tamashagóydi passiv baqlawshı etip qoymay, onı bayanlawdıń adresatına aynaldıradı. Folklor modeli tayar túrde kóshirilmeydi; ol dramaǵa tán bir waqıttalıq, dawıslıq hám háreketlik formaǵa qayta qurıladı.

Raxmanovtıń tariyxıy drama stilinde arxaizaciya ólshewli qollanıladı. «Izban»da dáwir tásirin jaratıw ushın tariyxıy atamalar, sociallıq status belgileri hám rásmiy qatnas formaları zárúr, biraq tekst tamashagóyge túsiniksiz bolatuǵın dárejede awırlastırılmaydı.

Bul – tariyxıy dálillik penen sahnalıq qabıllaw arasındağı teńsalmaqlıq. Tariyxıy til dep hár replikanı eski sózler menen toltırıw qáte; isenimlilik az sanlı, biraq semantikalıq jaqtan kúshli markerler arqalı da jaratıladı.

«Izban»nıń basında rejissyor hám xudojnikke berilgen keń túsiniq dramaturgtıń sahnalıq oyın anıq kórsetedi: awır dekoraciya ornına jeńil, kóshiriwge qolay sheshimler hám jaqtılıqtan paydalanıw usınıladı. Bul remarka texnikalıq kórsetpe ǵana emes, avtor estetikasınıń belgisi.

Tariyxıy waqıyanı monumental bezew menen emes, aktyor sózi, háreket hám jaqtılıq arqalı ashıw Raxmanov idiostilinde adam faktorınıń birinshi orında turǵanın kórsetedi.

Solay etip, K. Raxmanov shıǵarmalarında ádebiy til menen individual stil qatnası normanıń dóretiwsilik realizaciyası sıpatında kórinedi. Dramaturg qaraqalpaq ádebiy tiliniń ulıwma múmkinshiliklerine súyenip, awızeki sóylew, folklorlıq obraz, frazeologiya, qısqa sintaksis, qaratpa, qaytalaw, remarka hám akustikalıq belgilerdi janrlıq maqsetke baǵındıradı.

Onıń idiosтили jeke «súyikli sózler» toplamı emes, personaj dawısların shólkemlestiriw, konfliktti sóylew háreketine aynaldırıw hám milliy kommunikativlik ortalıqtı sahnada tábiyiy kórsetiw sistemasınan ibarat.

#### **Paydalanılǵan ádebiyatlar:**

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – Москва: Гослитиздат, 1959.// Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста. – Москва: Флинта; Наука, 2009.
3. Зайцева И. П. Современная драматургическая речь: структура, семантика, стилистика: дис. ... д-ра филол. наук. – Москва, 2002.
4. Кожина М. Н., Дускаева Л. Р., Салимовский В. А. Стилистика русского языка. – Москва: Флинта; Наука, 2008.
5. Хализев В. Е. Драма как род литературы. – Москва: Издательство МГУ, 1986.
6. Рахманов К. Жаралы жүреклер: төрт акти, алты картиналы трагедия. – Ташкент, 1977.
7. Рахманов К. Яр дийдары: алты картиналы музыкалы лиро-драма. – Нөкис, 2008.
8. Рахманов К. Ынжықтың мухаббаты: еки бөлимли комедия. – 1993.
9. Рахманов К. Абыйға-бабый: бес картиналы комедия. – Нөкис, 2002.
10. Юсупова Б. Т. Қарақалпақ тилинің фразеологиясы хәм оны изертлеўдин гейпара мәселелери: илимий мақалалар топламы. – Ташкент: «Tafakkur avlodi», 2020. – 224 б.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970.
12. Рахманов К. Тоғыз тоңкылдақ, бир шиңкылдек: еки бөлимли музыкалы комедия. – Нөкис, 1980.
13. Рахманов К. Избан: үш акти, жети картиналы тарыйхый драма. – Нөкис, 1994.